

Tefsir Çalışmalarında Kur'an Meseleleri ve Atasözlerimiz

Guyasettin ARSLAN*

ABSTRACT

This article, argues the similarity between sacred texts and proverbs. This proverbs are basic component of all nation thoughts and cultures. They are also the main method of communication between them and the systematic thought and knowledge of all people on the world. But in this paper was discussed Turkish proverbs only.

The purpose of Quran interpretation is to explain the revelation basic means. When the people understand this means the best of all with addition knowledge and with proverbial explanation, thus the commentators and explainers—in their translating/willful misinterpretation works- must connected with these proverbs and religious texts as a translation method.

Key Words: *Quran, interpretation, hermeneütic, mesel-emsâl, proverbs, Turkish proverbs.*

Giriş

Tefsir, tek başına dilsel bir faaliyet olmasa da ağırlıklı olarak dil ve dilbilim ile beraber edebi sanatlara, söz ustalıkları ve inceliklerine bağlı yorumsal bir çabadır. Bu nedenle dil, tefsirin temel ögesi ve ana zeminedir. Çünkü hangi tür yorumlama yöntemi esas alınırsa alınsın neticede tefsir, dinî/tarihi metinlerde, hitap hatta diyaloglarda özne nesne arasındaki anlama ve yorumlama sanatıdır. Esasen tefsirin kendisiyle ayakta durduğu ana malzeme de dil/edebiyat ve onun detaylarıdır.

Kur'an-ı Kerimde¹ Allah, insanı yarattığını açıkladıktan hemen sonra ona söz söylemeyi öğrettiğini bildirmektedir. Bu anlamda söz, Tanrı'nın insana en büyük bağışlarından. İnsanın değerini, karakterini ele veren konuşması ve ifade biçimidir. Yani insan, sözüyle ve kelamıyla insandır. Hayvandan en büyük farkı da budur. Nitekim bu gerçeklik bir darb-ı meselde "*Hayvan yularından insan ikrarından (sözünden) tutulur*" formunda dile getirilmiştir.

İlk insana, ilk öğretilen ve kendisiyle test edilen şey, 'esma'² yani çeşitli isimler ve kavramlardır. Bu anlamda insanın ilk sınavı ve başarısı da tabir yerindeyse beyan/edebiyat dersinde olmuştur. Şüphesiz insanın meleklerden üstün olduğu alan da bu beşeri/edebi haslet ve yetenekleridir. Dolayısıyla insanın varoluşsal esprisinde öne çıktığı alan beyandır.

* **Yrd. Doç. Dr.**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Öğretim Üyesi.

1 Rahman, 3-4.

2 Bakara, 31.

Bu bağlamda her millet, sosyal, felsefi, mistik ve ahlaki düşüncelerini çeşitli şekillerde beyan etmeye çalışmıştır. İşte bu beyan ve hitabet türlerinden biri de, temsili anlatım tarzıdır; yani darbı mesel, bir başka deyişle atasözleridir. Birer beyan ve iletişim unsurları olarak Atasözleri, Kur'anın emsalleri gibidirler. Nitekim Kur'an da bu emsalleri bir beyan ve iletişim aracı olarak görmüştür.

Her milletin dili ve edebiyatı, form itibarıyla farklılık arz etse de öz ve içerik bakımından aynıdır. Örneğin mecaz ve teşbihli anlatımlar hemen hemen her toplumun dil ve edebiyatında eksiksiz olarak mevcuttur. Temsili anlatım tarzı da bunlardandır. Bilindiği gibi ilahi vahiy, Arabî formda insanlara ulaşmıştır. Ancak ilahi vahiy anlama ve anlatma durumunda olanlar sadece bu formu konuşanlar değildir. Her millet ve toplum, onu anlama/anlatma ve açıklama hususunda hermeneutik haklara sahiptir.

Bazı Arap atasözleri de Kur'anın kimi ayetlerinin mealini olduğu gibi yansıtılmaktadır. Örneğin *kema tedinu tudanu "Eden bulur"* Arap atasözü "...Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür..."³ ayetinin⁴ anlamsal çerçevesine tam olarak oturmaktadır. Fakat biz, ağırlıklı olarak Türk atasözleri üzerinde yoğunlaşmak istiyoruz.

Ülkemizde atasözleri, sosyal, psikoloji⁵, eğitim⁶, edebiyat⁷, ahlak, felsefe ve folklor gibi dallarda bir çok yönden ele alınmış ve incelenmişse⁸ de din⁹ yönden özellikle de Kur'an yorumları açısından görebildiğimiz kadar pek incelenmemiştir. Atasözleri ile Kur'anın darb-ı meselleri arasındaki benzerlikten yola çıkarak Türkçe tefsir ve meallere göz attığımızda tefsir çalışmalarında bu atasözlerinden yeteri derecede yararlanıldığını söyleyemeyiz. Bu ise gerçekten büyük bir eksiklik. Bu açıdan bu makale, Kur'anın meselleri ile Atasözleri arasındaki paralellığe vurgu yapmak amacıyla yazılmıştır.

İlahi vahyin temel amacı, ırk, renk, dil, din, mezhep, sınıf, sosyal grup ve zümre farkı gözetmeksizin bütün insanlara hidayet yolunu göstermek, onlara yolların doğrularını bildirmek ve kendi aydınlık yoluna iletmektir. O, bu amacını gerçekleştirmek için de onlarla sağlıklı bir iletişim kurmak zorundadır. Bu sağlıklı iletişimi gerçekleştirecek olanlar da onu anlama yolunda çaba gösterenler olabilir. Çünkü Kitap, kendi kendine konuşmaz. Dolayısıyla onu konuşturan yorumcuların bu realiteyi göz önünde bulundurmaları gerekir. Bu, hem ilahi hitabın, hem de onun çok farklı ve heterojen muhatabının tabiatından kaynaklanan bir zorunluluktur.

3 Nisa, 123.

4 Suyuti, Celaleddin, el-İtkan, Dimaşk, 1996, II, 1045, örnekler için bkz. age, II, 1045-1046.

5 Kurt, İhsan Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

6 Çamdibi Mahmut, Şahsiyet Terbiyesi Ve Gazali, Han Neşriyat, İstanbul, 1983.

7 Bkz Elçin, Şükrü, Halk Edebiyatına Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

8 Aksoy, Ömer Asım, Atasözleri, ve Deyimler Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1977, 3.

9 Bunun bir istisnası olarak Selman Başaran, (Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1994) adlı eserinde, atasözlerini hadis kültürümüz açısından ele alıp incelemiştir. Ona göre Türk Atasözlerinin tamamı olmasa da büyük bir kısmı İslamiyet'ten sonra kültürümüzü şekillendirmiştir. Çalışmasında temel olarak bu varsayımları izah etmeye çalışan Başaran, atasözlerini tararken onlara uygun hadisler, hadisleri tararken de onlara uygun atasözlerini araştırdığını söylemektedir. Bkz age., 14, 15, 29. Öte yandan benzer bir çalışmayı da Abdülbaki Gölpınarlı yapmıştır. Bkz., Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul, 1977.

Vahiy, ilk muhataplarını ve özelliklerini dikkate alarak hareket etmiş ve onların kullandığı dili hatta lehçeyi kullanmıştır. Onlarla onların bildiği kavramlarla iletişim kurmuştur. Bilindiği gibi Kur'anın yedi harf üzerine nazil olmasının diğer bir ifadeyle dilsel şive ve telaffuz farkının doğal olarak kabul edilmesi de her şeyden önce bu amaca yöneliktir. Ayrıca Kur'anın sonrakilerin tefsirlerinde yaptığı gibi gramer, felsefe, teoloji ve mantıksal önermeler kullanmaması, daha da önemlisi halkın anlayacağı dilden konuşması, yorumcuların da onların anlayacağı dilde konuşmaları hususunda yol göstermek ve rehberlik yapmak anlamına gelmektedir.

Şüphesiz halkın en iyi anlayacağı dil, atasözleri dilidir. Çünkü atasözleri ileride değineceğimiz gibi toplumun kendi tecrübe ve deneyimi, kendi gözlemdir; kısaca kendi öz felsefesidir. Bu açıdan bu makalenin amacı, Kur'anın anlamlandırılması ve anlaşılır kılınmasında onun kullandığı meseli anlatım üslubu ile atasözleri arasındaki benzerliğe dikkat çekmek ve vahyin toplum tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için onların aşına olduğu atasözlerinin tefsir ve meal çalışmalarına mutlaka yansıtılmasının gereğini hatırlatmak ve bu alanda gösterilecek çabalara katkıda bulunmaktır.

A-Atasözleri

Atasözlerini, “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş söz, darb-ı mesel”¹⁰ veya “atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler”¹¹ ya da “atalardan bize intikal eden, söyleneni belli olamayan, topluma mal olmuş, deney ve gözlemlerle kesinleşmiş bir gerçeği dile getiren kısa ve özlü sözler”¹² olarak tarif etmek mümkündür.

“Her toplumun, gelenekle yerleşmiş bir atalarsözü anlayışı vardır. Bu anlayışa göre atasözleri ulusal varlıklardır. Tanrı ve Peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar, inandırıcı ve kutsaldırlar; nitekim eski bir atasözü şöyle der: “Atalarsözü, Kur'ana girmez, yanınca yelişür” (birlikte koşup gider; ondan geri kalmaz). Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözüyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözü en büyük yargııcıdır.”¹³

Divan-ı Lügat-i Türk'te atasözleri, Arapça mesel, Türkçe sav sözcükleriyle anılmıştır.¹⁴ Divan edebiyatında ve Osmanlıcada bu kavram için mesel de darb-ı mesel de kullanılmıştır. Darb-ı mesel, aslında “mesel getirmek, duruma uyan yaygın bir söz ya da bir atasözü söylemek” demektir; ama atalar sözü anlamına kullanılmıştır. Nitekim Nabi:

“Sözde darbü'l-mesel iradına söz yok amma,
Söz odur aleme senden kala bir darb-ı mesel” demiştir.¹⁵

10 Heyet, (Hasan Eren başkanlığında) Türkçe sözlük, TDK Yay. Ankara, 1988, 100.

11 Aksoy, Ömer Asım, Atasözleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1971, 36.

12 Tülbentçi, Feridun Fazıl, Türk Atasözleri Ve Deyimler, İstanbul, 1977.

13 Aksoy, Ömer Asım, age., 19.

14 Aksoy, Ömer Asım, age., 18.

15 Aksoy, age., 18.

Diğer yandan darb-ı mesel tabiri, eski dilde atasözü/atalarsözü¹⁶ anlamında kullanılmıştır. *Mesel*; 'misal' den alınmadır. *Mesel* eş, benzer anlamına gelmektedir. "Te-messele", "mesel söyledi" anlamına gelmektedir.¹⁷ *Mesel*¹⁸ den türeyen "mümes-sel = el musavver ala misali ğayrihi. = Başka bir örneğe benzetilerek tasavvur edilen şey" demektir. Başka bir ifadeyle, birbirine benzeyen iki şeyi sözlü olarak temsil etmek demektir. *Mesel*, aynı zamanda eş, şibh, müsavi ve şekil gibi benzerlik ifade eden kavramların hepsinden daha kapsamlıdır.¹⁹ Türkçe kaynaklarda ise: 1-Örnek alınacak söz anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, "Büyük annemin sık sık kullandığı bir mesel belleğimde beliriyor." 2-Atasözü. 3-Eğitici hikaye anlamında. Ayrıca 'mesel olmak' yani atasözü durumuna gelmek²⁰ anlamında kullanılmaktadır. Meselin (benzer, eş, denk) çoğulu emsal, darb-ı meselin çoğulu durub-i emsaldır.²¹

Nev'i'nin şu ifadesinde "mesel" kavramı "atasözü" kavramı ile aynı anlamda kullanılmıştır: "Bu mesel meşhurdur kim dest ber balayı dest." (El elden üstündür) Yine Hıfzî'nin (Yerin kulağı var) anlamındaki atasözünü "Zeminin guşu var derler meseldir"²² şeklindeki ifadesinde de mesel, atasözü anlamında kullanılmıştır.

Elmalılı Hamdi Yazır, meseli, "birbirinin benzeri olan şeyler (manendi)" manasında anlamıştır. Ona göre "şebah, şibih, şebih denildiği gibi mesel, misil, mesil de denilir Ayrıca mesel kelimesi bir olay veya bir tecrübe dolayısıyla söylenmiş olup atalarsözü diye dilden dile dolaşan güzel sözlere, darb-ı mesellere itlak edilmiştir."²³ "Çünkü bunların mevridi (çıkış yeri ve sebebi) denilen ilk hadiseler, madnı (son hadiseye) na mümasil (benzer) addedilerek temsil edilmiş bulunur: "Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler de yer" de olduğu gibi. Hayret edilecek garip ve tuhaf bir duruma veya bir keyfiyete veya bir yargıya veya hikayeye dahi mesel denilir ki darb-ı mesel gibi dilden dile dolaşmağa ve her yerde söylenmeye layık olduğundan ondan istiare edilmiştir."²⁴

Halk arasında anlamın kolaylaştırılması hususunda oldukça işlevsel bulunan mesellerin, realiteyi anlatmada birer yöntem olarak kullanıldıklarının altını çizen Elmalılı şöyle der: "Bu gibi meseller, gerek bir nadir hakikat olsun ve gerek bir tahvil ve temsil yani sırf bir masal olsun bir şöret-i şayiayı haiz bulundukları zaman sırasında bazı hakikatler onlara teşbih olunarak ifade olunur. Mesela "bu iş kurt ile kuzu masalına benzer" denilir. Biri ile diğerine temsilen istidlal edilir."²⁵ Yani temsili anlatım yapılır.

Atasözlerinin çok yönlü incelenmeye müsait önemli dil yapıları oldukları da şöyle ifade edilmiştir: "Her dilde atasözleri vardır. Toplumbilim, ruhbilim, eğitim, eko-

16 Heyet, Türkçe Sözlük, 340.

17 İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem, Lisanu'l-Arab, Daru Sadr, Beyrut, 1994, XI, 612

18 Kur'andaki kullanımı için bkz. el-İsfehani, Hüseyin b Muhammed, er-Rağib, Müfredat fi Garibi'l-Kur'an, Kahraman Yay., İstanbul., 1986, 701-702; Firuzabadi, Mecduddin, el-Kamusu'l-Muhit, Matbaatu Saadet, Mısır, trs. IV, 49.

19 el-İsfehani, age. 700-701.

20 Eren, Hasan (başkanlığında Heyet), Türkçe Sözlük, 1012.

21 Heyet, Türkçe Sözlük, 455; Aksoy, Atasözleri Sözlüğü, 18.

22 Aksoy, Atasözleri Sözlüğü 34.

23 Yazır, Elmalı'lı Hamdi, Hak Dini Kuran Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, I, 243

24 Yazır, age., I, 243.

25 Yazır, age., I, 244. Firuzabadi, age., IV, 49.

nomi, felsefe, tarih, ahlak ve folklor gibi bir çok konuları ilgilendiren ve bir çok yönlere inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından pek önemli dil yapılarıdır.²⁶ Atasözlerinin bu toplumsal gerçekliği günümüz modern dilbilimcileri²⁷ tarafından da vurgulanmaktadır. Kanaatimizce atasözleri, form olarak ulusal karakter taşısalar bile normları itibarıyla evrenseldirler; çünkü akıl ve hikmet evrensel birer gerçekliklerdir.

Bilindiği gibi 'atasözü' kavramı, iki kelimedenden meydana gelmiştir. Bunlardan ilki, eski nesiller anlamında kullanılan atalar ise yani tarihe mal olmuş bir neslin kültürel, felsefi ve dilsel yapıları ise, diğeri de sözdür. Esasen dilde esas olan da sözdür; yazı değildir Nitekim bu gerçeğe dilbilimciler önem verirler. Onlara göre "dilde asıl olan sözdür; sözlü ifadelerdir. Yazı dili ise söze bağlı temsili ve tali bir dildir. Kitabet suni bir şeydir; dili yaratan bir etken değildir."²⁸

Tefsir alanında da dikkatimizi çeken ilk faaliyetlerin başında dilcilerin her şeyden önce darb-ı mesellere ve bedevî Arapların kullandığı dile (yani halkın kullandığı sözlü dile) yönelmeleridir.²⁹ Kur'an, sözlerin en güzeli,³⁰ atasözleri de milletlerin sosyal ve tarihsel kolektif bilinçlerinde taht kurmuş sözden inciler olduğuna göre söz, beyan ve tefsir ile kısaca hermeneutik ile uğraşanların onları göz ardı etmesi düşünülemez.

Yaptığımız ön çalışmada atasözlerimizin hemen hemen büyük çoğunluğunun tefsir açısından Kur'anla barışık olduğunu, adeta onun bir nevi yorumu niteliğini taşıdıklarını gördük. Bu da tefsir çalışmalarında zorunlu olarak Kur'anın halk kitleleri tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için onlardan mutlaka yararlanmamız gerektiğini gösterir.

Atasözleri, örf ve adet içinde dince kendilerine dokunulmayan halk hikmeti ve felsefesi konumundadırlar. Onlar, sadece yüklü oldukları anlam, mesel ve temsili anlatım özellikleri ile değil; aynı zamanda kutsal sözlerle olan formatif benzerlikleriyle de öne çıkmaktadırlar.

B. Özellikleri

Atasözleri, normatif yapıları kadar şekilsel yapıları bakımından da sıradan sözlerden ayrılırlar. Bu bağlamda atasözleri uzmanı Ömer Asım Aksoy'un onların mahiyet ve biçimsel yapıları ile ilgili olarak tespit ettiği ve konumuzla da bağlantılı olan temel bazı özelliklerine mukayeseli olarak kısaca değinmek istiyoruz.

1. Atasözleri kalıplaşmış (kilîşe haline gelmiş) sözlerdir:

"Her atasözü, belli bir kalıp içinde belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamayacağı gibi söz diziminin biçimi de bozulamaz. Böyle değiştirmeler yapılırsa ortaya çıkan söz anlam değişirse dahi "atalarsözü" diye anılmaz."³¹ Örneğin "derdini

26 Aksoy, Atasözleri Sözlüğü, 17.

27 Porzig, Walter, Dil Denen Mucize, Çev., Vural Ülkü, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, 118; Aksan Doğan, Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1971, 45.

28 Sa'ran, Mahmud, İlmü'l-Luğa, Daru Nahdeti'l Arabiyye, Beyut, trs., 55. Vardar, Berker, Dilbilimin Temel Kavram Ve İlkeleri, TDK., Yay., Ankara, 1982, 12.

29 Çögenli, M Sadi, Demiryak Kenan, Arap Edebiyatında Kaynaklar, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 1995, 136.

30 Zümer, 23.

31 Aksoy, age., 19.

saklayan, derman bulamaz” sözündeki ‘derman’ yerine ilaç denilemez³². Bilindiği gibi ayetlerde de lafzî değişiklik asla kabul edilemez.

2. Atasözleri kısa ve özlüdür:

“Az sözcükle çok şey anlatır. ‘Dikensiz gül olmaz’ gibi.³³ Atasözlerinin çoğu, bir iki cümledir: “Vakit nakittir.” “Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl” gibi.”³⁴ Nitekim Kur’an ayetlerinin de en temel karakteri kısa ve özlü ifadeler olmalarıdır.

Mahiyet ve içerikleri hakkında da şunlar söylenebilir:

1. Her atasözü, bir genel kural bir düstur niteliğindedir.

Kur’an da baştan sona genel kural ve ilkelerle doludur.

2. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak tarafsızca bildirirler. Kur’an-ı Kerim ise buna “değişmez sünnet” der.

“Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür.”³⁵ “Başkasının malı bize olduğundan daha değerli görünür; oysa aynı şey bizde de vardır; ama başkasınınkini bizimkinden üstün buluruz.”³⁶ Bu yüzdendir ki Kur’an, muhataplarını kanaate şükre ve hasetten uzak durmaya çağırır.

3-Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini belirtirler:

“Mart yağar nisan övünür, nisan yağar insan övünür.”³⁷ “Yani martta yağan yağmurla ekinler nisanda gelişir. Nisanda yağan yağmurla başaklar olgunlaşır, dolgunlaşır. Bu da çiftçiyi sevindirir.”³⁸ Bu tarz anlatımın aynısı Kur’an üslubunda da bulunmaktadır. Örneğin Fetih suresinde Allah rasulünün ve arkadaşlarının ilk ve son durumları bir benzetme ile anlatılmaktadır. İlk defa yere atılan bir tane gibi filizlenmeye başlayan Müslümanlar, gittikçe güçlenerek koca bir ordu olmuşlardı. İslam tohumunu ekenler bu duruma son derece sevinirken onların bu güçlü durumunu gören kafirler, öfkeden çatlar hale gelmişlerdi: İşte bu durum çok ilginçtir (surenin son ayeti olması) son ayette şöyle anlatılmaktadır: “Muhammed Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kafirlere karşı çetin kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükua varırken, secde ederken görürsün; Allah’tan lütuf ve rıza isterler. Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır. Bu, onların Tevrat’taki (meselidir)³⁹ vasıflarıdır. İncil’deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki, bu ziraatçilerin hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kafirleri öfkelerdir. Allah iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükafat vadetmiştir.”⁴⁰ Bu tarz anlatımın darb-ı mesel türü bir anlatım olduğuna tefsirlerde açıkça işaret edilmektedir.⁴¹

32 Aksoy, Atasözleri Sözlüğü, 20.

33 Aksoy, age., 20

34 Aksoy, age., 20

35 Aksoy, age., 21.

36 Aksoy, age., 300.

37 Aksoy, age., 21.

38 Aksoy, age., 316.

39 Aynı ayetteki “meseluhum”, “onların sıfatları” demektir. bkz., Lisani’l-Arab, XI, 612.

40 Fetih, 29 (Ali Özek Başkanlığında Heyet), Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Medine, 1987.

41 Bkz., Meraği, Ahmed Mustafa, Tefsiri’l-Meraği, Beyrut, 1974, XXVI, 116. “inne haza mesel’un darebehu allahu li bedi’l İslam”, Yazır, VI, 4442.

Daha da önemlisi ayetin bizatihi kendisi “meseluhum fi't-tevratı...” diyerek mesel tabirini kullanmıştır.

3-Sosyal olaylardan ders almamızı (dolayısıyla) hatırlatırlar:

“Ağlamayan çocuğa meme vermezler.” “Bu sözlerin altında istemelisin ki elde edesin dersleri bulunmaktadır.”⁴² Bu anlatım, bize Kur’andaki değişmez “sünnetullah”ı yani sosyolojik kanunları hatırlatmaktadır...Kişi hakkını aramadıkça bir şey elde edemez.

4-Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ah-lak dersi ve öğüt verirler:

“Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar.”⁴³ “Kötülük yapmak için fırsat arayan kişilerle çatışma; zararlı çıkar, kirlenirsin.”⁴⁴ Furkan suresinde bu tür bir üslupla şöyle denilmektedir: “Rahmanın kulları onlardır ki yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler kendilerine laf attığında (incitmeksizin) ‘Selam’ derler geçerler.”⁴⁵ Esasen Kur’anın tamamı baştan sona, kompleks bir varlık olarak insan psikolojisinin en doğru bir şekilde analiz edildiği bir kitaptır.

5-Bir takım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösterirler:

“Taşıma su ile değirmen dönmez.” “İşi yapacak olanda yeteri kadar güç bulunmadıkça şunun bunun küçük yardımlarıyla sürekli ve büyük bir iş yürütülemez.”⁴⁶ Bakara suresi 2. Ayetinde Kur’an zaten kendisinin “huden”/yol gösterici olduğunu hemen ilk ayetlerde söylemektedir

6-Bazı atasözleri doğrudan inançla ilgilidirler:

“Akacak kan damarda durmaz. Yani bir zarara uğramak kaderde varsa ne yap-sak önüne geçemeyiz.”⁴⁷ “De ki onun yazdığından başka bir şey başımıza gelmez...”⁴⁸ ayetinde olduğu gibi... Ancak kimi atasözlerinde aşırı bir fatalizm egemendir; onlara da dikkat etmek gerekir.

7-Mecaz ve kinayeli anlatıma sahiptirler:

“Atasözlerinde ustaca bir üslup, büyüleyici ve inandırıcı bir anlatım özelliği vardır. Yüzyıllardan beri kullanıldıkları, her gün işitildikleri halde tazeliklerini kaybetmeyen bu sözlerde çeşitli anlatış yolları, çeşitli söz ve anlam sanatları görülür. Örneğin, “Ağız yer, yüz utanır.” (mecazı mürsel) “Can boğazdan gelir.” (kinaye) “Güvenme varlığa, düşersin darlığa.” (tezat) “Bulduz bilemedim, bildim bulamadım.” (tezat) “Üzüm üzümüne baka baka kararır.” (hüsn-i ta’lil).⁴⁹

Kur’anın belaği tefsirlerine göz atınlar Kur’anın başından sonuna ayetlerinin mecaz, istiare, teşbih, hüsn-i ta’lil, medh, zem, icaz, gibi söz teknikleri ve sanatları ile dopdolu olduğunu görürler. Gelinek noktada vahiy dilinin, beşer sözüyle mukayese-si söz konusu dahi edilemez. Ne var ki onlar arasında bir benzerlik olduğu da inkar

42 Aksoy, age., 22.

43 Aksoy, age., 22.

44 Aksoy, age., 190.

45 .Furkan, 63.

46 Aksoy, age., 359.

47 Aksoy, age., 119.

48 Tevbe, 52.

49 Aksoy, age., 119.

edilemez. Bu da, vahyin insanlarla realiteye uygun olarak iletişim kurduğunu gösterir. Şüphesiz bu göstergelerden biri de mesellerdir.

C-Meseller

Edebiyatta, bir hakikati diğer bir hakikate veya bir hayale, meşhur bir mesele benzeterek misali bir surette ifade etmeğe temsil tabir olunur ki teşbih, istiare (kinaye) hakikat ve mecaz kısımlarına ayrılır. Teşbih istiare ve mecaz gibi edebiyat tekniklerinin ve sanatlarının yani temsilin varoluşsal esprileri de tefhim⁵⁰ yani anlatabilmek ve anlamı anlaşılır kılmaktır. Bir diğer esprisi de sözü bir cazibe⁵¹ yani çekim merkezi haline getirmektir. Bu da Kur'anın en fazla iddialı olduğu alanlardan birisidir.

İsfahani'ye göre emsallerle, muhayyel olan şeyler gerçeklik suretine bürünerek gözümüzde canlanırlar; vehim türü anlamlar mesel yoluyla gözlemlenebilir seviyeye indirgenmiş olurlar. Böylece görünmeyen şeyler görülecek mesafedeymiş gibi net görülebilirler. Akıl, göz ve kalbî (vicdanî) açıdan en etkili bir anlatım ve beyan tarzı olduğu için Allah Teala bu yöntemi sık sık kullanmıştır.⁵² "Andolsun ki, biz öğüt alsınlar diye bu Kur'anda insanlara türlü misali verdik."⁵³ "İşte biz bu meselleri insanlar için getiriyoruz. Fakat onları ancak alimler düşünüp anlayabilir."⁵⁴

Zerkeşi'ye göre de mesellerin hikmeti Kur'an beyanının daha net olarak öğretilmesidir.⁵⁵ Örneğin karşılıksız (faizsiz) borç vermekle ilgili olarak aşağıdaki anlatımda bu beyanın izahı rahatlıkla görülebilir. "Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç (isteyene faizsiz ödünç) verecek yok mu? Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır. Sadece O'na döndürüleceksiniz."⁵⁶

Ayrıca Kur'an, ilk muhataplarının dikkatini çeken hitabet tekniklerinin yanı sıra Arapların, her gün çevresinde gözlemleyebildiği, hissedebildiği diğer bir ifadeyle en iyi bildiği doğal çevreden örnekler verir: Deve, dağ, bulut, rüzgar, güneş, ay, yıldız, gündüz ile gece gibi fenomenlere bakmalarını önerir. Bu anlatım yöntemiyle Kur'an, ilk muhatapların realite dünyasına girmeye çalışır. Nitekim klasik usul kitaplarında "tenezzülât-ı ilahî" olarak adlandırılan bu keyfiyet, modern zamanlarda "vahyin realite yönü" olarak ifade edilmektedir.

Aynı anlatım tarzı, tarihî kıssalara da uygulanmıştır. "Kur'anın bütünü ile muhataplara ulaştırılmak istenen ilahî mesajların özü, kıssalar muhtevasıyla tecrübi olaylar suretinde ve hayatın içinden takdim edilmektedir. Böyle bir üslupla insanlığa hitap etmenin insan psikolojisi açısından ne derece etkili ve anlaşılması kolay bir üslup olduğu ortadadır."⁵⁷

Kuşkusuz bu üslubun arka planında insanları Kur'anın temel gaye ve hedeflerine yönlendirme amacı da güdülmektedir. "Kur'an, geçmiş dönem olaylarıyla ilgili pek çok örneğe yer vermekte ve bunu yaparken şaşmaz hedefine yönelik muhtelif fonk-

50 Yazır, age., I, 244.

51 Yazır, age., I, 244.

52 İsfahani, Müfredat, 700-701; Suyuti, el-itkan, II, 1042.

53 Zümer, 27.

54 Ankebut, 43.

55 Suyuti, İtkan, II, 1041.

56 Bakara, 245.

57 Şengül, İdris, Kuran Kıssaları Üzerine, Işık Yay., İzmir, 1994, 336.

siyonlar icra etmektedir. Tarihin belli bir diliminde cereyan etmiş bu olayları sahneye koyarken Kur'an, ya işlenen konuyu örneklendirmekte, ya inananlara içinde buldukları durumun tarihte yaşanan benzerlerini hatırlatarak, onları teselli veya teşvik etmekte, ya çok temel bir ahlak sorununa işaret etmekte ya da başka bir amaç gütmektedir. Ama onun gayesi hiçbir seferinde salt hikayecilik, edebiyat veya kuru bir olayın nakledilmesi olarak değerlendirilemez.⁵⁸ Elmalı'lı Hamdi Yazır⁵⁹ da, bu hikayeleri, destanları bir anlatım tekniği ve sanatı olarak Kur'anın mesellerine benzetir ve onlara atasözleri bağlamında yer verir.

Öte yandan meseller, hadislerde de Kur'andan farklı olarak yer almamıştır. Ebu Hureyre'den rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kur'an, beş şey üzerine nazil oldu: 1-Helal 2-Haram 3-Muhkem 4-Müteşabih 5-Emsal... Helallerle amel edin, haramlardan kaçının, muhkeme uyun, müteşabihlere iman edin, mesellerden de ibret alın, ders alın."⁶⁰

Kur'anda darb-ı mesel yani temsili anlatımın yer alışı, iki şekildedir: 1-Açık temsili anlatım, 2-Gizli temsili anlatım. Açık temsili anlatıma en çarpıcı örnek; "Güzel memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar. Kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz..." ayetidir⁶¹. İbn Abbas'a göre burada Allah, mümin ile kafirin misalini verimli toprak ile çorak/kötü toprağa teşbih ederek anlatmıştır. Buna göre mümin, iyi toprak ve meyvesi gibi hem kendisi iyidir, hem de ameli; kafir ise, kötü toprak ve bitirdiği faydasız ot gibi hem kendisi kötü, hem de ameli boş ve yararsızdır.⁶²

Suyuti, gizli temsili anlatım üslubuyla ilgili olarak şunları örnek verir: Maverdi'den nakle göre Ebu İshak İbrahim, babasından duydu o da Hüseyin b. Fudal'a sordu: "Sen Arap ve acem atasözlerini (emsal) Kur'andan bulup çıkardığını iddia ediyorsun; peki söyle bakalım; "Kişi bilmediğinin düşmanıdır" atasözü Kur'anda var mıdır? O, evet iki yerde var, dedi: Birincisi; "Bilakis onlar, ilmini kavrayamadıkları ve yorumu kendilerine asla gelmemiş bir şeyi (Kur'anı) yalanladılar..."⁶³ ayetidir. Diğer de "İnkâr edenler, iman edenler için dediler ki: "bu iş bir hayır olsaydı, onlar bizi geçemezlerdi." Fakat onlar bununla doğru yola girmek arzusunda olmadıkları için, "Bu eski bir yalandır" diyecekler."⁶⁴ Peki Kur'anda "iyilik yaptığın kişiden kork" atasözü/meseli var mı? Hüseyin b Fudal evet dedi ve önceleri fakir iken Hz. Peygamberin Medine'ye gelmesinden sonra zengin olup, sonra Hz. Peygambere kötülük hatta sui kast yapmaya yeltenen münafıklar hakkındaki şu ayeti okudu: "...Başaramadıkları bir şeye (Peygambere sui kast yapmaya) da yeltendiler ve sırf Allah ve Rasulü kendi lütuflarından onları zenginleştirdiği için öc almaya kalkıştılar. Eğer (münafıklıktan vazgeçip) tevbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur..."⁶⁵ Peki Kur'anda "görmek, haberdar olmak gibi olmaz" (leyse'l-ha-

58 Özsoy, Ömer, Sünnetullah, Fecr Yay., Ankara, 1994, 99.

59 Yazır, age., I, 244.

60 Suyuti, İtikan, II, 1041.

61 Araf, 58.

62 Suyuti, İtikan, II, 1042.

63 Yunus, 39.

64 Ahkaf, 11.

65 Tevbe, 74.

beru ke'l-ayan) sözü var mı? O zat şu ayeti okudu “Bir zamanlar İbrahim de Rabbine “Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster” dedi. Rabbi ona “Yoksa inanmadın mı?” deyince, “Hayır! İnandım. Lakin kalbimin mutmain olması için görmek istedim”⁶⁶ dedi.”⁶⁷

Aşağıdaki anlatımda da Kur’anın meselî/temsili beyanı açıkça görülmektedir: “Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur.”⁶⁸ Bu ayette sadaka ve yardımda bulunurken nelere dikkat edilmesi gerektiği yalın ve teorik bir anlatımla dile getirilmiştir. Ancak insan/beyan psikolojisini en iyi bilen yüce Yaratıcı, başa kakılarak yapılacak iyilik ve sadakanın fayda getirmediğini ayrıca kişinin formel olarak var kıldığı eylemini bile yok edeceğini yağmurun silip süpürdüğü toprağa benzeterek temsili bir anlatımla bildirimini tercih etmiştir: “Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya haline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olmazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez.”⁶⁹

Yaptığı hayrı Allah rızası için yapıp, minnet etmeyenlerin eylemi ise ürün veren bahçeye benzetilmiştir: “Allah’ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarf edenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah, yaptıklarınızı görmektedir.”⁷⁰

Böylece ilk ayetteki vahyin ideal (teorik) bildirimini, daha sonraki ayetlerde ve özellikle bu ayette tamamen realiteye dökülmüş ve insanların en iyi algılayabileceği bir beyana yani temsili bir anlatım örneğine dönüşmüştür.

D-Örnekler

Meselenin daha iyi anlaşılması için burada değişik birkaç konu ile ilgili olarak önce ayetlere sonra bunların şerh ve tefsiri mahiyetindeki atasözlerine kısaca değinmek suretiyle bazı örnekler sunmak istiyoruz:

1-Din Adamları

“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah’ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”⁷¹ Bu gerçek, “*Deve Kabe’ye gitmekle hacı olmaz*” atasözünde beyanî/tefsiri ifadesini bulmuştur. Deve, ne yaptığını bilmediği ve kutsalın ne olduğunu anlamadığı için orada bulunmakla hacı olamayacağı gibi Kutsal Kitaba iman ettiğini söyledikten sonra onunla amel etmeyenlerin, pratikte hayatlarına yansıtmayanların misali, kitap yüklü merkeplere

66 Bakara, 260.

67 Suyuti, İtkan, II, 1046.

68 Bakara, 263.

69 Bakar, 264.

70 Bakara, 265.

71 Cuma, 5.

benzetilerek temsili bir anlatımın en çarpıcı örneği verilmiştir. Nitekim atasözünde de ayetteki genel amel etmeme olgusuna paralel olarak, dinî eylemlerden biriyle yani hacc eylemiyle anlatılmak istenmiştir.

Hakikatte her ikisi de anlatım ve anlamlandırma bakımından aynı işlevsel güce sahiptirler. Birinde cüz zikredilmiş; kül murat edilmiş; diğesinde ise küll zikredilmiş, küll murat olunmuştur. Anlamın etkili kılınması açısından her iki hitapta da, muhatabın algısı ve idraki için, hepsinden önemlisi, pratikte uygulamaya geçirmesi için gerekli olan ihtar, ikaz ve vurgu mütেকamil anlamda mevcuttur.

Ne var ki ayetteki vurgu, daha da çarpıcı ve sarsıcıdır. Çünkü temsili/meseli anlatımdan sonra yani muhatabın anlamın realite dünyası ile tanıştırılmasından sonra ayet, bilgiden amele geçmeyenlerin hakikatte yalancı olduklarını, halka dindar görünüp fakat dinin gereğini yapmadıklarını dolayısıyla böyle din adamlarının zalim olduklarını ilan etmiştir. Bu ise, inanan kişiler özellikle de din adamları için en dehşetli bir anlatım tarzıdır.

"Ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenlerin davranışlarını doğru sanma ve onların azaptan kurtulacaklarını da sanma. Onlar için elemli bir azap vardır."⁷² Ayetin siyak ve sibakında kast edilenler, yani söz konusu özellikleri sahiplenener İslam öncesi dönemdeki ehli kitap (özellikle Yahudi) din adamlarıdır. Bunlar, kutsal Kitabı ezbere bildiklerini, onu en iyi şekilde anlayıp tefsir ettiklerini iddia ederlerdi. Halbuki bu kişiler, Tevratı tahrif etmiş; onu az bir menfaat karşılığı olarak satmışlardı. Onu zorba kralların talepleri doğrultusunda tefsir ve te'vil etmişlerdi. Halk kitleleri, neler olup bittiğini bilmez hale gelmişti. Bu halde bile o din adamları/bilginleri, kendilerini Tevrat'ı en iyi anlayanlar/bilenler ve Allah'ın velileri ve dininin yardımcıları, üstelik azaptan uzak/kurtulmuş kimseler olarak kabul edebiliyorlardı.⁷³ Ancak, ayetin sonunda onların bu varsayımları yalanlanmaktadır.

Şimdi buna benzer bir sapmayı ve sakim anlayışı atasözlerimizden dinleyelim.

*Abdal ata binince bey oldum sanır,
Şalgam aşa girince yağ oldum sanır.*

Bu ata sözündeki temel düşünce, boş yere kasılmanın, böbürlenmenin yersizliği olgusudur. Burada temel tez, "kişinin gerçek değerine uygun bir görünümde olması gerektiğidir. Yersiz ve boşuna övünmelerden kaçınmalıyız."⁷⁴ Yahudi din bilginlerinin din ilmiyle uğraşmaları -ancak Tevrat'ın gereklerini yerine getirmemelerine rağmen- kendilerine kurtuluşa ermiş kişiler gözüyle bakmalarına/yersiz böbürlenmelerine sebep olmuştur. İşte ayetteki azap tehdidinin nedeni de bu asılsız sanı ve varsayımdır. Yani kişilik saklaması veya sahte kimlikle temsil edilme olgusu ve arzusudur. Halkın yukarıdaki ayete paralel bir tarzda "ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol" şeklindeki anlatımında kinanıp ikaz edilen kimseler de çoğu kez aynı karakterdeki kişilerdir.

2-Cehalet

"Ey Nuh! O asla senin aileden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı tav-

72 Al-i İmran, 188.

73 Merağî, age., IV, 158.

74 Par, Arif Hikmet, Atasözleri, Serhat Dağıtım Yayınevi, İstanbul, 1980, 12-13.

siye ederim.”⁷⁵ (Yusuf:) “Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum! Dedi”⁷⁶ “Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz, derler.”⁷⁷

Bu ayetlerde cehaletin ne kadar kötü olduğu vurgulanmaktadır. Aynı vurgu, bazı atasözlerimizde şöyledir: “Adam kıymetini adam anlar.” Ve “Cahile söz anlatmak, deveye hendek atlatmaktan zordur.” Bu sözü uzmanlar şöyle açarlar: “Deveye hendek atlatmak çok güçtür. Bu tıpkı bilgisiz kişiye söz anlatmaya benzer. Çünkü bilgisiz kişinin görüş açısı çok dardır. Boş ve gereksiz inançlara bağlanmıştır. Onun için böyle kişilerle anlaşmak çok güçtür.”⁷⁸ Yukarıdaki ayetlerin tefsiri bu atasözünün yorumuna ne kadar da benzemektedir. Gerçekten dünyanın en zor işi, batıl inançlara körü körüne bağlanan kişilere doğruları anlatmaya çalışmaktır. Bu yüzden Allah Tala, onlardan yüz çevirmeleri ve onlarla muhatap olmamaları için peygamberlerini uyarmıştır.

3-Sosyal Ahlak

“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendini, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettiklerinizin) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, бүker (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”⁷⁹ Bu ayetin anlamsal paralelliği şu atasözümüzde açık bir şekilde görülmektedir: “Hanım kırarsa kaza, halayık kırarsa ceza.” Onun için yargılarımızda olguları değerlendirişimizde tarafsız ve insancıl olmalıyız. Bununla bağlantılı olarak yalancı şahitlik⁸⁰ ile ilgili ayetlerde anlatılanlar, halkın dilinde dinini inkar etme ile eş değerde tutulmuş ve bu felsefe “iki kişi dinden olursa, bir kişi candan olur” şeklinde de darb-ı mesel haline getirilmiştir.

“Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür. Eli sıkı olma büsbütün eli açık da olma sonra kınanır kaybettiklerinin hasretini çeker kalırsın.”⁸¹

Halkın dilinde bu özlü anlamlar, “Ak akçe kara gün içindir” şeklinde dillendirilmiştir. “Para rahat bir geçim için gereklidir. Para, insana maddi olanaklar sağlayarak ak günler yaşatır. Fakat insan, çeşitli nedenlerle kara günler de yaşayabilir. Parası tükenir, malı mülkü elinden çıkar. Zenginken tutumlu olmayıp har vurup harman savurmuşsa parası tükendiği zaman zor durumda kalabilir. Üstelik varlıklı olduğu günlerde çevresini saran dostlardan hiçbirini de yanında göremez.”⁸² Bu yüzden

75 Hud, 46.

76 Yusuf, 33.

77 Kasas, 55.

78 Par, Arif, Atasözleri, 114.

79 Nisa, 135.

80 Furkan, 72; Hacc, 30.

81 İsra, 26, 27, 29.

82 Par, Arif, age., 45.

tutumlu olup paramızı çar çur etmemeli, kara günlerin de bir gün gelebileceğini hatırdan çıkarmamalıyız. Bu doğrultuda halkın beyan ve yorumu, “*Bol bol yiye, bel bel bakar*” olmuştur.

“...Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.”⁸³ “*Akıl akıldan üstündür*” atasözü, bize başkalarının da güzel fikir ve düşünceleri olabileceğini dolayısıyla düşünce bencilliğinden, egosentrik tutumlardan vazgeçip başkalarının da değerli fikirlerinden yararlanabilmeyi öğütlemektedir. “Hiç kimse, ben akıllıyım her işin altından kalkarım dememeli; kendinden akıllı kişilerin de bulunabileceğini önceden kabullenerek onlardan yeri geldiğinde yararlanmasını bilmelidir.”⁸⁴ Yine aynı doğrultuda “*altın eşik, gümüş eşığe muhtaçtır*” denilmiştir.

Bunun içindir ki, “insan ne kadar zeki ve çalışkan olursa olsun, kendinden daha az yetenekli ve daha az zeki olanların yardımlarına gereksinme duyabilir. Bir baş komutan, ne kadar üstün bir savaş ustası olursa olsun yine de savaşı kazanacak erlerin cesaretine, subayların akıllı yönetimine gereksinme duyar. Büyük eserler, küçük parçaların ustaca kaynaştırılmasından doğmuştur. Büyük adamlar, amaçlarını gerçekleştirme yolunda ilk iş olarak yetenekli bir kadro kurmaya çalışırlar. Tarih de böylesi insanların başarısına sergidir.”⁸⁵ “*Bin bilsen de bir bilene danış*” atasözü bu bağlamda söylenmiştir. Aynı şekilde “*Danışan dağı aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış*” atasözü de ayetin tabii bir yorumu konumundadır.

Yukarıdaki ayetin sonu, tevekkül edip kararlı olmaya vurgu yapmaktadır. Buna göre kararı verdikten sonra artık Allah’a dayanıp güvenmeliyiz. Bu durum, atasözü yorumlayıcıları tarafından şöyle açıklanmıştır: “Amacımıza doğru yürürken karşımıza çıkacak engelleri, zorlukları, önceden kestirmemiz, önlemler almamız gerekir. Çünkü yola çıktıktan sonra geri dönmek ya da vazgeçmek olanaksız olabilir. Asıl önemli olan girişeceğimiz işe karar vermektir. Karar verdikten sonra amacımızı gerçekleştirmek için çevremizdekilerden hiç birinden yardım görmesek bile yalnız başımıza yürümek tek çıkar yoldur. Atılan okun hedefini bulması şarttır.”⁸⁶ Bu yüzden atalarımız, “*atılan ok geri dönmez*” demişlerdir.

Kararlı olma hali, modern psikolojinin de ısrarla tavsiye ettiği bir durumdur. Ona göre, “bilinç altı, sürekli olarak bilinçten gelen emirleri yerine getirir. Bilinç altı, bilinç tarafından inanılan her emre yanıt verir. Kararsızlık olursa her dakika fikir değiştirilirse bilinç altı karmaşaya düşer. Bir emri yerine getirmeden yenisi gelir. Ayak uydurmaya çalışır ama yapamaz. Sadık bir hizmetkârdır; ama bu durumda ne yapacağını bilemez. Kesin kararlar vermeyi öğrenmeliyiz.”⁸⁷

4- Sosyal Olgular

“Ey iman edenler zannın bir çoğundan kaçınınız, çünkü kimi zanlar günahıdır...”⁸⁸ Bu ayette temel tema, kesin bilgilere dayanmadan yargıda bulunmanın doğru olma-

83 Al-i İmran, 159.

84 Par, Arif, Atasözleri, 50.

85 Par, Arif, age., 61.

86 Par, Arif, age., 78.

87 Addington, Jack Ensign, Düşünce Gücü, çev. Birol Çetinkaya, Akaşa Yay., İstanbul, 2001, 96.

88 Hucurat, 12.

diği ayrıca kişiye günah kazandırdığıdır. Bunun atasözündeki anlamsal karşılığı şudur: “*El ağzına bakan karısını tez boşar.*” Atasözü şarihleri bu durumu şöyle izah ederler: “Dedikoduların aslını öğrenmeden hiçbir karar almamalıyız. İnsan her konuda kendi zeka ve yeteneklerini kullanmaya alışmalıdır. Kendi muhakeme ve irade gücümüzle, gerektiğinde kendi gözlemlerimizle doğruluğunu saptamadığımız hiçbir olgu üzerinde karar almamalıyız.”⁸⁹

“Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O’nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.”⁹⁰ “*Nikahta keramet vardır.*” atasözü de bunu ifade etmektedir. Kadının, kocasıyla daha da mutlu olacağı şu atasözleriyle iyice pekiştirilmiştir: “*Baba ekmeği zindan ekmeği, koca ekmeği meydan ekmeği.*” Bir başka varyantında “*Er ekmeği meydan ekmeği*” Yine diğer bir atasözü de şöyledir: “*Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.*”

Bununla bağlantılı olarak “Erkekler kadınların kavvamıdır...” (*er-ricalu kavvamune ale’n-nisa*)⁹¹ ayetinin hermeneutiği kadın psikolojisi açısından ve yine kadın ağzından atasözü formunda şöyle dile getirilmiştir: “*Erim er olsun da yerim çalı dibi olsun.*” Burada altı çizilen nokta, kocanın karısını sevmesi ve onu korumasıdır. Nitekim ayetteki vurgu da kocanın koruyucu (kavvam) sıfatına yapılmıştır; yani koca karısını her yönden koruyup kollamalıdır.

Müslüman toplumun sosyal lideri olarak Hz. Peygambere hitaben gelen “Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul”⁹² ayetine anlamsal paralellikte “*Baş olan boş olmaz.*” atasözünü görüyoruz. Bu atasözü şöyle yorumlanmıştır: “1-Bir topluluğa baş olan kimse taşıdığı değer dolayısıyla bu yere gelmiştir; boş bir kişi değildir. 2-İş başında bulunan kişinin boş zamanı olmaz; işi çoktur.”⁹³ Görüldüğü gibi her iki izah tarzında da Hz. Peygamberin durumuna uygun yorum formları bulunmaktadır.

Aynı şekilde “Her can ölümü tadacaktır...”⁹⁴ ayetinin yorumu hatta paralel anlamı aşağıdaki atasözlerinde son derece net olarak görülmektedir: “*Ecel geldi cihana baş ağrısı bahane.*” “*Olacakla öleceğe çare bulunmaz.*” “*Az yaşa çok yaşa akıbet gelir başa.*”

5-İnanç

“...Allah’ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah’ın saptırdığı kimse için asla (doğruya) yol bulamazsın!”⁹⁵ “Allah, kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz” Bu ayetlerin yorumu da şu atasözünde öz olarak mevcuttur: “*Allah’ın ondurmadığını peygamber sopa ile kovar.*”

“...Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder”. “*Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir.*”⁹⁶ Bu ilahi sünnet de, toplumun çok güçlü yorum (hermene-

89 Par, Arif, age., 155.

90 Rum, 21.

91 Nisa, 33.

92 İnşirah 7.

93 Aksoy, age., 162

94 Al-i İmran, 185; A’raf, 34.

95 Nisa, 88

96 Talak, 2-3.

utik) felsefesinde, “Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir” şeklinde formüle edilmiştir.

6-Sosyal Psikoloji

Kur’an, Mekke’li müşriklerin, Allah’ın kendileriyle konuşmalarını istemelerini, tıpkı daha önce Yahudilerin Hz. Musa’dan talep ettiklerine benzetir. Çünkü onlar da Allah ile konuşmak istemişlerdi. Bu cisimci ve antropomorfist talepler aynı olduğundan Kur’an, müşrik Arapların da Hz. Musa’nın kavmine benzediğini ve bu ayniliğin akli/kalbî yani entelektüel bir ayniyet olduğunu bildirir: “...Kalpleri (zihniyetleri) birbirine benzedi... (...teşabehet kulubuhum...)”⁹⁷ Ayetteki bu sosyal psikolojinin bir benzeri “üzüm üzüme baka baka kararır” atasözünde dile getirilmiştir.

Öte yandan psikolojinin en önemli alanlarından biri de psikolojik etkilerle ve etkilenme olgusudur. Halkın dilinde bunun adı ‘huy kapma’ olarak geçer. Araplarda da “huy hırsızdır” (*et-tab’u sarikun*) darb-ı meseli meşhurdur. Onun için kötülerle fazla beraber olmamak gerekir. Bu, psikolojik olarak da böyledir; çoğu zaman kötü arkadaş tutan kötü, iyi arkadaş tutan iyi olur. Esasen şu atasözümüz de bunu ifade eder: “İsin yanına varan is, misin yanına varan mis kokarmış.”

Yine Kur’anın icaz üslubu gereği detaylara ve ayrıntılara girmediğini biliyoruz; uzun zamandır Nisa suresindeki miras paylarının bu kadar ince detaylarına kadar anlatılmasının hikmetini tam olarak kavrayamamıştık. Fakat şu atasözü bu hermeneutik/yorum merakımızı büyük ölçüde gidermiştir: “Allah, kardeşi kardeş yaratmış; kesesini ayrı yaratmış.”

“Bir de öyle fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet eder ve hepsini perişan eder) Biliniz ki Allah’ın azabı şiddetlidir.”⁹⁸ İşte ayetin yorumunda son derece yerinde bir darb-ı mesel: “Az ateş çok odunu yakar.” “Küçük bir tehlike ortam bulunca büyüye büyüye önüne geçilmez durum alır. Bir avuç suçlu, büyük bir suçsuz yığınının başını belaya sokar.”⁹⁹ Aynı vurgu, “kunun yanında yaş da yanar” atasözünde de bulunmaktadır.

Sonuç

Kur’anın meselleri çağdaş yaklaşımlarla tekrar ele alınmalı ve onlar çağın idraki-ne aktüelleştirilerek sunulmalıdır. Kur’an tefsiri ve meallerinde atasözleri hakkıyla kullanıldıklarında ayetler daha kolay ve daha net anlaşılacaktır. Böylece ilahi vahyin iletişimi, daha sağlıklı bir zemine oturmuş olacaktır.

Tefsir, dinî ve tarihî metinleri anlaşılır kılabilme çaba, yöntem ve faaliyetlerinin genel adıdır. Görüldü ki, atasözleri de söz konusu metinlerin anlaşılmasında oldukça önemli bir fonksiyon icra etmektedirler. Böyle olunca Kur’an tefsiri ve yorumunda atasözlerini kesinlikle aktif konumda tutmalıyız.

97 Bakara, 118.

98 Enfal, 25.

99 Aksoy, age., 152.